

“ZARBULMASAL” ASARI VA XALQ OG‘ZAKI IJODI**Qurbonova Sarvinoz Gulboyevna**

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Adabiyotshunoslik(o‘zbek adabiyoti)yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

sarvinozqurbonova.2002@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Gulxaniy ijodida “Zarbulmasal” asarining o‘rni va uning o‘rganilishi, “Zarbulmasal” asari va xalq og‘zaki ijodi o‘rtasidagi bog‘liqlik qisqacha yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: Zarbulmasal, Gulxaniy, misol, maqol, matal, xalq og‘zaki ijodi

АННОТАЦИЯ

В данной статье кратко описывается роль Зарбулмасала в творчестве Гулхани и его изучении, а также связь Зарбулмасала с фольклором.

Ключевые слова: Зарбулмасал, Гулханы, пример, пословица, поговорка, фольклор.

ANNOTATION

This article briefly describes the role of Zarbulmasal in the work of Gulkhani and its study, as well as the connection of Zarbulmasal with folklore.

Keywords: Zarbulmasal, Gulkhans, example, proverb, saying, folklore.

Adabiyot paydo bo‘lgan davrdan boshlab doimo insoniyat taraqqiyoti va uning ma‘naviy yuksalishi uchun xizmat qilgan. Shunga munosib ravishda ijod ahli ham insoniyat uchun foydali manbalarni yaratishga harakat qilganlar. Ayniqsa, har qaysi davrda xalq dardini, tashvishini boricha ochib bera olgan va xalq uchun kurashgan ijodkorlar ko‘proq e‘zozlangan, asarlari sevib o‘qilgan. Xalq bilan hamnafas ruhdagi asarlari bilan XVIII-XIX asr o‘zbek mumtoz adabiyotida Gulxaniyning o‘ziga xos o‘rni bor. Bu davrlar nasri taraqqiyotini uning ijodisiz tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ham uning asarlari doim adabiyot muxlislari va tadqiqotchilari diqqat markazida bo‘lgan. U o‘zining nasriy va she‘riy asarlarining xalqchilligi va tilining o‘tkirliigi bilan o‘quvchilarning e‘tiborini torta olgan. Uning hayoti va ijodining o‘rganilishi borasida adabiyotshunoslikka oid bir qancha darslik va o‘quv qo‘llanmalarida ham ma‘lumotlar berilgan.

“Uning ijodi haqida ma’lumotlar, mulohazalar o‘z zamonasida yaratilgan tazkiralalar, tarixiy asarlar, badiiy asarlardayoq bayon etila boshlangan. Jumladan, birlamchi, muhim manbalar sifatida Fazliy Namangoniyning “Majmuai shoiron”, Vozehning “Tuhfat ul-ahbob...” tazkiralari, Avazmuhammad Attorning “Tarixi jahonnamo” asarini, Dilshod Barnoning “Tarixi muhojiron” risolalarini ko‘rsatishimiz mumkin. P. Qayumovning keyinroq tasnif etilgan “Qo‘qon tarixi va adabiyoti” asaridan ham Gulxaniy haqida ma’lumot olish mumkin. Shoirning eng mashhur asari “Zarbulmasal”. Uning 6 qo‘lyozma va 10 dan ortiq bosma nusxalari mavjud. U bilan XIX asr oxirlarida rus sharqshunoslari ham qiziq boshlagan. 1895-yilda rus tiliga tarjima etilgan.

XX asrning 20-yillaridan boshlab Gulxaniy asarlari kirill alifbosida nashr etila boshlagan. Jumladan, “Namunai adabiyoti tojik” (1926-y.), “O‘zbek adabiyoti xrestomatiyasi” (1945-y.), “O‘zbek poeziyasi antologiyasi” ni aytish mumkin. 1951-yilda “Zarbulmasal” alohida nashr etiladi. 1958, 1960-yillarda ham qayta chop etilgan.

Gulxaniy ijodini o‘rganish borasida bir qancha ilmiy tadqiqotlar ham olib borilgan. Dastlabki ish 1938-yil “Mash’ala” jurnalida chop etilgan Fitratning “Zarbulmasal” nomli maqolasidir. 1948-yilda R. Muqimov yirik tadqiqot, ya’ni maxsus dissertatsiya yozdi. Taniqli adabiyotshunos olimlarimizdan H. Yoqubov, V. Zohidov, V. Abdullayev, M. Qo‘shjonovlarning bu boradagi xizmatlari ham e’tiborga molik. A. Qayumovning “Qo‘qon adabiy muhiti” (1961-y.) nomli kitobidan ham Gulxaniy hayoti, ijodi, o‘zbek mumtoz adabiyotidagi mavqei bobida muhim ma’lumotlar olish mumkin. Shoir ijodi tilshunoslik nuqtai nazaridan ham o‘rganila boshlangan. X. Nazarovning bir qancha ilmiy tadqiqotlari ma’lum.”⁸

Mulla Gulxaniy nomini avloddan avlodga yetkazib kelayotgan va adabiyotimiz tarixida unga abadiy joy olib bergan yodgorlik, bu — «Zarbulmasal» dir. «Zarbulmasal» XIX asming 80- yillaridayoq rus sharqshunoslarining e’tiborini o‘ziga tortdi. 1890- yili Qozon universiteti bosmaxonasida nashr etildi va rus tiliga tarjima qilindi. U 1951- yili M. Sale tomonidan yana bir bor rus tiliga tarjima etildi. Bunda tarjimon asarning sho‘rolar davridagi nashrlariga tayanibish ko‘rgan edi. 1948- yili samarqandlik adabiyotshunos R. Muqimov Gulxaniy va uning adabiy merosi haqidagi ishlarni umumlashtirib, «Gulxaniyning hayoti va adabiy faoliyati» mavzusida nomzodlik dissertatsiyasi yoqladi. Gulxaniy ijodini ilmiy jihatdan baholashda H. Yoqubovning Gulxaniy asarlari nashriga yozgan kirish so‘zi, akademik V. Abdullayevning «O‘zbek adabiyoti tarixi» darsligidagi adabiy portreti, akademik A. Qayumovning «Qo‘qon adabiy muhiti» monografiyasida Gulxaniy hayoti va ijodiga ajratilgan o‘rinlarning, O‘zFA haqiqiy a’zosi M. Qo‘shjonov va tilshunos

⁸ N. Jumaxo‘ja, I. Adizova. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, “Noshir” 2019, -268-bet.

olima X.Nazarovanning «Zarbulmasal»ning badiiy xususiyatlari, tili va uslubini oʻrganishga doir ishlari muhim ahamiyatga ega boʻldi. Biroq, gulxaniyshunoslikda matnshunos, manbashunos, tilshunos olim

Fathiddin Is'hoqovning amalga oshirgan tadqiqotlari katta qadam bosdi. Bu olim Gulxaniy va uning davri adabiyoti bilan bogʻliq juda koʻp manbalarni, «Zarbulmasal»ning koʻp sonli qoʻlyozma va bosma nusxalarini qiyosan oʻrganib, uning tanqidiy matnini tayyorladi hamda 1976- yili Toshkentda nashr ettirdi. Olim Gulxaniy va uning adabiy merosi haqida bir qancha salmoqli risolalar, maqolalar eʼlon qildi. U oʻzining 20-25 yillik ilmiy izlanishlarini yakunlab, 1997- yil 16- dekabrda «Gulxaniy ,«Zarbulmasalning ilmiy-tanqidiy matni» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. F.Is'hoqov oʻz tadqiqotlarida Gulxaniy hayoti va adabiy merosini oʻrganish jarayonida boshqalar tomonidan yoʻl qoʻyilgan nuqsonlarni bartaraf etadi, adibning taxallusi, qismati, qushlar obrazlarini notoʻgʻri nomlash, asarning janriy xususiyatlarini belgilash borasidagi chalkashliklarga aniqlik kiritadi. F.Is'hoqovning ilmiy asarlarida «Zarbulmasal» xalqchil nasrning oʻziga xos namunasi ekanligi, asarning gʻoyaviy-badiiy dunyosi chuqur tahlil qilinadi. Uning ishlarida ayniqsa «Zarbulmasal»ning til xususiyatlari keng koʻlamda oʻrganildi.⁹

Ushbu asar oʻsha davrdagi tarixiy vaziyatni, xalq turmushini yorqin aks ettirishi bilan birga oʻz oʻrnida va mohirona qoʻllangan soʻzlari bilan oʻquvchini jalb qila oladi va estetik zavq bagʻishlaydi. Mehnatkash xalq hayotini yaxshi bilgan hajviy asarlar muallifi Gulxaniy xalq dardini, uning ogʻzaki ijodini juda yaxshi bilar edi. U oʻzbek va tojik tillaridagi bir qancha maqol, masal va hikmatli soʻzlardan sanʼatkorlarga xos badiiy mahorat bilan ijodiy foydalandi. Keltirilgan barcha maqollar asarning gʻoyaviy mazmunini ochishga yordam beradi. Masalan, Yapaloqqushning oʻgʻliga oʻz qizini berishni lozim koʻrmagan Boyoʻgʻli sovchi boʻlib kelgan Koʻrqushga qarab shunday deydi: *“Sen menga nasihat oʻqigʻali keldingmu?”*. *“Anglamay soʻzlagan ogʻrimay oʻlar...”*

Gulxaniy xalq ogʻzaki ijodi materiallaridan foydalanar ekan, uning gʻoyaviy yoʻnalishini, shakli, uslubi va badiiy xususiyatlarini toʻla saqlab qolishga intiladi. Shuningdek, ayrim maqollarni koʻchma maʼnoda ham qoʻllaydi. Bu esa istiora yoki metaforik iboralardir. Masalan, *“Tikansiz gul, sadafsiz dur, mashaqqatsiz hunar boʻlmas”* iborasi bir ishni bitkazish uchun mashaqqat chekishga toʻgʻri keladi, degan maʼnoda ishlatilgan.

Gulxaniy “Zarbulmasal”da ijodiy foydalangan koʻpgina maqol, matal, masal, hikmatli soʻzlar ham xalqimizning jonli tilida va yozma adabiyotida qoʻllaniladi. Bu maqollarda kishilarning mehnatsevarlik, har bir masalaga aql-idrok bilan yondashish,

⁹ R.Orzibekov.Oʻzbek adabiyoti tarixi. Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti.T.:2006,-153-bet.

to'g'rilik, sofdillik, sabotlilik kabi ajoyib fazilatlarini ulug'lanadi. Masalan, "Bugungi ishni ertaga qo'yma", "Uyat o'limdan qattiq", "Evi bilan so'zlaganning qurboni bo'l", "Yolg'on masal turmas", "Bo'ynida illati borning oyog'i qaltirar", "Yaxshi bilan yurding – etding murodga, yomon bilan yurding - qolding uyatga" kabi o'rinli qo'llangan maqollar xalq donoligini ifodalab keladi.

Maqollar "Zarbulmasal"ning tilini boyitib, uning g'oyaviy-badiiy qimmatini, shiradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maqollarga juda katta e'tibor bergan Gulxaniy o'z asarini "Zarbulmasal" deb nomlaydi. Zarbulmasal maqol demakdir.

Maqol xalq og'zaki ijodining eng ixcham, lekin nihoyatda sermazmun janridir. U xalqning ko'p yillik tajribasi natijasida orttirgan donishmandligini namoyish etadi.

Umuman, maqol va hikmatli so'zlar, A.M.Gorkiy aytganidek, xalqning o'ziga xos hayotini, tajribalarini namunaviy yo'sinda ifodalaydi.

Gulxaniy "Zarbulmasal"da: "Ammo roviylar andoq rivoyat qilurlarkim", "Bor erdi Farg'onada bir sorbon", "Murod-maqсадlariga etdilar" kabi xalq rivoyatlari va xususan, ertaklar, qissalarga xos an'anaviy muqaddima va xotima gaplardan juda o'rinli foydalangan. Bu esa asar tili va uslubining sodda va maroqli bo'lishiga xizmat qilgan.

Yozuvchi "Zarbulmasal"da aksar xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan saj, ya'ni nasriy ifodaning qofiyalanishidan ham foydalangan. Misol uchun "Farosatning oyog'i oqsoq", "Tevadek yegani sho'ra va yantoq", "Oyog'idan osilgan sutqoq, oqqushga o'xshagan Jalol bo'qoq..." kabilarni eslatib o'tamiz. Bunday prozada vazn bo'lmasa ham, lekin ichki qofiya mavjud. Prozadagi bunday qofiya saj deyiladi.¹⁰

Gulxaniy ushbu asarida voqealarni yumor bilan boyitish barobarida real hodisalardan hikoya qiladi va xalqqa zulm o'tkazuvchilarni o'zlariga munosib obrazlar yordamida achchiq tanqid ostiga oladi. Biz asarda tanqid va pandning o'zgacha aralashuvini ko'rishimiz mumkin. Xalqning orzu-umidlarini xalq tilida bayon qilinganligi asarga o'ziga xos ruh bergan. Xulosa qilib aytganda, satirik yozuvchi Gulxaniy "Zarbulmasal"da xalq og'zaki ijodi imkoniyatlaridan unumli va o'rinli foydalanish bilan o'z asarining g'oyaviy-badiiy jihatdan pishiq va xalqqa manzur bo'lishiga erisha olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. N.Jumaxo'ja, I.Adizova. *O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, "Noshir" 2019*
2. R.Orzibekov. *O'zbek adabiyoti tarixi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. T.: 2006*
3. M.Hamidova. *Bolalar adabiyoti. Ma'ruzalar matni. Namangan, 2017*

¹⁰ M.Hamidova. Bolalar adabiyoti. Ma'ruzalar matni. Namangan, 2017, -105-bet